

Tadqiqot UZ

ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ

2021

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

31 AVGUST
№31

CONFERENCE.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 31-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
1-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
31-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-1**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
31-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-1**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 31-күп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 август 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 28 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ХУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

1. Исраилова Зарина Садриддиновна МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВАКИЛЛИК ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИ: 30 ЙИЛЛИК ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛИ	7
2. Do'stmurodov Ulug'murod Isomiddin o'g'li HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH.....	15
3. Do'stmurodov Ulug'murod Isomiddin o'g'li MUSTAQIL SUD HOKIMIYATI VA SUD-HUQUQ TIZIMINI YANADA ISLOH QILISH BO'YICHA CHORA-TADBIRLAR	17
4. Алимов Акмал Исламович АСОССИЗ БОЙЛИК ОРТТИРИШГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ФУҚАРОЛИК-ХУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	19
5. А.А.Улугбеков КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ - ПРОБЛЕМА 21 ВЕКА	23
6. Айжамал Тоқсанбаева ОДАМ САВДОСИННИНГ ҲУҚУҚИЙ ОҚИБАТЛАРИ	25

ХУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВАКИЛЛИК ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИ: 30 ЙИЛЛИК ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛИ

Исраилова Зарина Садриддиновна
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори(Phd),
жаҳон иқтисодиёт ва дипломатия университетининг
“Хуқуқ назарияси ва давлат бошқаруви”
кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақола Ўзбекистон Республикаси маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимини ислоҳ қилишга, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини баҳолашга ҳамда баҳолаш тизимини аниқлашга бағишинган.

Калит сўзлари: Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари, самарадорлик, баҳолаш, сиёсий партиялар.

Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг самарали тизимини шакллантириш фуқаролик жамиятини сиёсий модернизациялаш унинг иқтисодий, хуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан янада равнақ топишининг муҳим шартларидан ҳисобланади.

Ушбу ҳолат давлатнинг янги сиёсий инфратузилмасини барпо этиш ва демократик институтларни ривожлантириш йўлидан бораётган мамлакатларда жойлардаги давлат ҳокимияти вакиллик органи тизимини изчил ривожлантириш масалалари долзарблигини асослади. Ўзбекистон Республикаси ҳам бундан мустасно эмас.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини ривожлантириш масаласига қайта-қайта эътибор қаратар экан, уларга кўшимча ваколатлар бериш, ушбу органларнинг мавқеини мустаҳкамлаш, шунингдек, уларнинг фаолиятини баҳолаш механизмини ишлаб чиқиш зарурлигини қайд этди [1]. Бешта устувор йўналиш бўйича Ҳаракатлар стратегияси ва Маъмурий ислоҳотлар концепциясида ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилган. Бинобарин, худудларда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг натижадорлиги кўп жиҳатдан халқ депутатлари Кенгашлари аъзоларининг касбий маҳорати, депутатлар таркибининг сифати ва шаклланиш усуллари ва бошқа омиллар уларнинг фаоллигига бевосита боғлиқдир.

Кенгашлар фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш анча мураккаб хусусиятга эга. *Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг обьекти* деганда, унинг ўзи, аниқроғи, мазкур органнинг маълум бир ваколатларни қатъий хуқуқий чегаралар доирасида амалга оширадиган бошқарувчилик фаолияти тушунилади.

Юқорида қайд этилганлардан келиб чиқсан ҳолда қўйидаги саволларга ҳам жавоб топишга ҳаракат киласиз:

- маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг фаолият самарадорлигини баҳолашнинг обьекти ва субъектига нималар киради?
- халқ депутатлари Кенгашларининг фаолиятини баҳолаш учун амалиётда қандай усул ва мезонлардан фойдаланилади?

Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг обьектини биз қўйидаги тўртта гурухга бўлишимиз мумкин:

- халқ депутатлари Кенгаши фаолияти;
- доимий ва вақтинчалик комиссиялар фаолияти;
- партийий гурухлар фаолияти;
- депутатлар фаолияти.

Қўйидагилар баҳолаш субъекти ҳисобланади: аҳоли, юқори турувчи вакиллик органи, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини такомиллаштиришга кўмаклашувчи комиссияси, сиёсий партиялар.

Санаб ўтилган обьектларнинг бу борада қандай фаолият юритиши ҳакида қўйида қисқача тўхталиб ўтамиш.

Хукукий давлатчиликни шакллантириш жараёнида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари – *вилоят, туман ва шаҳар ҳалқ депутатлари Кенгашлари фаолияти* самарадорлигини оширишга алоҳида аҳамият қаратилади. Маъмурий-худудий бирлик аҳолиси томонидан сайланадиган Кенгаш аҳоли манфаатларини вилоят, туман ва шаҳар ижро ҳокимиятининг тегишли бошлиғи (ҳоким), шунингдек, вазирлик ва идораларнинг худудий бошқармалари раҳбарлари олдида ифода этишда муҳим бўғин ҳисобланади. Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ҳудудларни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқиши ва тасдиқлашда иштирок этади, уларни тааллуқли ҳудудларда ижро ҳокимиятлари томонидан ижросини таъминлаши устидан назорат ўрнатади.

Ҳалқ депутатлар Кенгашлари фаолияти қўйидаги ташкилий шаклларда амалга оширилади: сессия, доимий ва вақтингчалик комиссиялар, партия гурухлари ва бошқалар. Ўзбекистон Республикасининг "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги Қонунининг 17-моддасига мувофиқ, ҳалқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг асосий иш шакли- сессиядир. Ҳалқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг сессиялари тегишли ҳоким, ҳоким йўқлигига эса унинг ўринбосарларидан бири томонидан заруратга қараб, бироқ йилига камида икки марта чақирилади. Сессия, шунингдек, ҳалқ депутатлари тегишли Кенгashi депутатлари камида учдан икки қисмининг ташаббусига биноанҳам чакирилиши мумкин [2]. Ҳалқ депутатлари Кенгashi раиси томонидан сессияда кўриб чиқишига қўйиладиган муҳимлилик даражаси ва долзарблиги юқори бўлган масалаларни тайёрлаш учун тегишли соҳа мутахассислари ва олимларини жалб қилган ҳолда ишчи гуруҳ тузилиши мумкин. Тадқиқот давомида маълум бўлишича, сессиягача Кенгаш муҳокамасига олиб чиқиладиган масалалар кўп ҳолларда мавзуга манфаатдор ташкилотлар, мутахассислар, илм-фан ва аҳоли вакиллари орасида олдиндан муҳокама қилинмайди. Бундай ёндашув, ҳалқ депутатлари Кенгashi ва ҳоким қабул қиласиган ҳужжатларга даҳлдор томонларнинг манфаатларини эътиборга олиш имкониятини пасайтиради. Шу сабабли, ҳалқ депутатлари Кенгashi ва ҳоким қабул қиласиган ҳужжатлар қабул қилинишига кенг жамоатчиликни жалб қилиш мақсадга мувофиқ.

Охирги йўналишнинг муҳим жиҳатларидан бири – бу ҳалқ депутатлари Кенгашларининг назорат, вакиллик ва норма ижодкорлиги борасидаги фаолиятини янада самарали амалга ошириш учун фуқаролик жамияти институтларини жалб этишдан иборат. Ўзбекистон Республикасининг "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги Қонуни 6-моддасига мувофиқ, ҳалқ депутатлари Кенгашлари Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари сифатида, агар қабул қилинган қарорда бошқа аниқлик бўлмаса, тасдиқланган кундан бошлаб кучга кирадиган қарорларни қабул қилиш ҳуқуқига эга[3]. Уларнинг ваколат доирасига кирувчи масалалар бўйича қабул қилган қарорлари тегишли вилоят, туман ва шаҳар ҳудудидаги ташкилотлар, корхоналар, муассасалар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши шарт.

Кейинги обьект доимий ва вақтингчалик комиссиялар ҳисобланади. Сессия кун тартибига қўйиладиган масалаларни навбатдан ташқари ўрганиш ва тайёрлаш учун ҳалқ депутатлари Кенгашлари ўз ваколатлари муддати доирасида, жамоатчилик асосида фаолият юритувчи доимий ва муддатли комиссияларни ташкил этади. Доимий комиссиялар Кенгашнинг сессиялар орасидаги асосий ёрдамчи органи ҳисобланади. Доимий Комиссия аъзоларининг ярмидан кўпи иштирокида ўтказилган йиғилишлар асосли саналади. "Ҳалқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг доимий комиссиялари тўғрисида"ги намунавий Низомнинг 10-моддасида доимий комиссияларнинг сони ва таркибига сессияда аниқлик киритилади, деб белгиланган.

Ҳалқ депутатлари Кенгашлари таркибида, қоида бўйича, қўйидаги доимий комиссиялар ташкил этилиши мумкин:

- маҳаллий бюджетни шакллантириш ва унинг ижросини таъминлаш, иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш ва тадбиркорликни ривожлантириш масалалари бўйича;
- ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича;

- ижтимоий-маданий ривожланиш масалалари бўйича;
- ёшлар сиёсати ва соғлом авлодни тарбиялаш масалалари бўйича;
- саноат, ишлаб чиқариш, транспорт, қурилиш, коммунал ва аҳолига хизмат кўрсатиш масалалари бўйича;
- аграр, сув хўжалиги ва экология масалалари бўйича;
- регламент ва депутатлар этикаси масалалари бўйича[4].

Доимий ва вақтингчалик комиссияларнинг аъзолари ва раислари бўйича номзодлар сессияга ҳоким томонидан қўйилади. “Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг намунавий Регламенти” 65-моддасига мувофиқ, “доимий комиссияларнинг йиғилиши, қоида бўйича, бир ойда камида бир маротаба ўтказилади”[5]. Доимий комиссияларнинг кўшма йиғилишлари уларнинг ўзаро келишувлари асосида ташкил этилади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг кейинги обьекти – бу *партия гурухлари*. Ҳақиқатдан ҳам вакиллик демократияси шароитида сиёсий партиялар жамият ва давлат ўртасидаги боғловчи бўғин сифатида аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ифода этадилар. Бироқ авторитар режимларга интилиш бўлган шароитда давлат, партиялар ва уларнинг худудий бўйлимлари ўртасидаги ўзаро алоқалар, асосан, бир томонлама хусусиятга эга бўлади, яъни “давлат→сиёсий партиялар→давлат ҳокимияти вакиллик органидаги партия гурухлари”. Ҳозирги даврда халқ депутатлари ва сиёсий партиялар, партиявий гурухларининг асосий муаммоси уларнинг фаолияти самарадорлиги билан боғлиқ масалаларда вужудга келмоқда.

Партиявий гурухлар фаолиятининг самарадорлиги улар томонидан муайян мақсадларга эришиш даражасига қараб белгиланади. Тадқиқотимиз давомида самарадорликнинг қуидаги баҳолаш мезонлари ўрганиб чиқилди:

- партия гурухларининг ҳокимият механизмларини жамиятнинг маълум бир қисми манфаатлари йўлида кўллай олиш самарадорлиги;
- партиявий гурухларнинг ички ҳаёт хусусиятлари;
- партиявий гурухларнинг ижтимоий таркиби.

Биринчи – сиёсий гурухларнинг ҳокимият механизмларини кўллай олиш самарадорлиги – жамиятнинг мазкур партияни кўллаб- қувватловчилар гурухлари манфаатларига мос тарзда сиёсий курсга таъсир эта олиш қобилиятига қараб аниқланади. Партия гурухлари ички ҳаётининг хусусияти “марказлашиш – номарказлаштириш” шкаласи (миқёси) бўйича баҳоланади[6].

Партия ичидаги ҳаётнинг марказлашганлиги тизимнинг соддалашишига олиб боради. Ушбу жараёнга қуидаги баъзи белгилар хосdir:

биринчидан, ахборот оқимининг четдан марказга йўналганлиги устун бўлади, яъни, бошқача қилиб айтганда, худудий ташкилотлардан партияларнинг марказига юбориладиган маълумотномалар, молиявий ҳисоботлар ва бошқа хужжатларнинг ҳажми марказдан юбориладиган бўйруклар ва йўрикномалар ҳажмидан бир неча маротаба кўп бўлади;

иккинчидан, сайловлар жараёнида асосан партия раҳбарларининг партиядан депутатликка номзодларни кўрсатиши ҳолати кузатиладики, бундай ҳолат партия етакчиларининг хукмронлигига ва бюрократиянинг ортиб боришига олиб келади. Шунингдек, партия оддий аъзоларининг мухим масалалар юзасидан қарор қабул қилишдаги таъсирчанлиги қисқаради;

учинчидан, партия ички ҳаётини марказлаштиришда партиянинг раҳбар органлари иш цикли давомийлиги узаяди;

тўртинчидан, партиянинг молиявий ресурслари марказга йиғилиб боради, масалан, партияга бошланғич ташкилотлардан йиғиладиган аъзолик бадалларининг ҳажми ошиб боради, партиянинг худудий бўлинмаларига қоладиган улуш эса камайиб боради ва партиянинг бошқа харажатлари ҳам марказ фойдасига тақсимланади.

Навбатдаги вазифа *депутатларни* маҳаллий давлат ҳокимиятининг вакиллик органи фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш обьекти сифатида тавсифлашdir. Сайланган мансабдор шахсларнинг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш жараёнида ушбу фаолиятни обьектив баҳолаш билан боғлиқ масаланинг юзага келиши, табиий. Назоратнинг аксарият шакллари ҳокимият фаолиятига умумий баҳо беради, бироқ унинг алоҳида бир вакили, масалан, депутат фаолиятига баҳо бериш анча қизиқ бўлиши мумкин. Ушбу баҳо муайян вақтда олиб борилган мониторинг натижаларини ифодалайди. Холис ўлчангандан кўрсаткичлар тизими бўйича амалга оширилган комплекс баҳо бу

имкониятни тақдим этади. Ҳар бир депутат бўйича маълумот тўпланадиган мониторинг олиб борилгандагина рейтинг тузилади.

У, биринчидан, бир нечта объектни таққослашни, иккинчидан, таҳлил қилинаётган объектнинг мавқеи, ўрни унинг интеграл, комплекс кўрсаткичи ҳисоблангани боис, объектни комплекс таққослош асосида баҳолашни назарда тутади. Қайд этиш лозимки, олинган натижга мутлак бўлолмайди, у нисбий бўлиб, шунчаки "кимнинг ким эканини" аниқлаб беради, холос.

Асос қилиб олинган кўрсаткичлар депутатнинг амалда бўлган вақтдаги ишини баҳолайди, бунда унинг шахсий, айниқса, унинг нуфузи, жамиятдаги мавқеи, фаолият тури, сиёсий қарашлари ва бошқа электорал жозибадорлик элементлари ҳисобга олинмайди. Баҳолашнинг мақсади – депутатнинг сайловлардаги истиқболини эмас, унинг реал фаолиятини аниқлашдан иборатdir.

Бизнинг фикримизча, депутатлар фаолиятини баҳолаш – уларнинг маҳаллий давлат ҳокимиёт вакиллик органининг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш жараёнидаги келгусида депутатлик Карорини қабул қилиш учун аҳамиятли бўлган муҳим ва аҳамиятли маълумотларни олиш ваколатига эга бўлган фаолиятининг самарадорлигини аниқлаш жараёнидан иборат.

Маҳаллий давлат ҳокимиёти вакиллик органлари депутати, ўзининг ижтимоий роли жиҳатидан мазкур худуднинг ваколатли вакили ҳамда ушбу худуда ҳолисининг манбаатларини ифодаловчи шахс ҳисобланади. Унинг фаолияти фуқароларнинг жамоавий манбаатларини ҳимоя қилишдан иборат. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2020 йил 20 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишидаги нутқида қўйидагини эътироф этган эди: "Депутатлик – бу одамдан жуда катта интеллектуал салоҳият, тинимсиз меҳнат, изланиш ва масъулият талаб қиласидан ғарбий фаолиятдир" [7]. Амалдаги қонунчиликка асоссан, маҳаллий давлат ҳокимиёти вакиллик органлари депутатлари ўз ваколатларини жамоатчилик асосида амалга оширадилар. Вакиллик органининг белгилаб қўйилган миқдоридан фақат саноқли депутатларигина доимий асосда ишлашлари мумкин. Уларнинг фаолиятини баҳолашдаги асосий қийинчиликлардан бири ҳам айнан шу ҳолат билан боғлиқ.

Бизнинг фикримизча, депутатлик фаолиятини баҳолаш мезонларини танлаш қўйидаги икки омилга асосланиши лозим: *биринчидан*, аксарият ҳолларда техник ва ижтимоий самарадорлик мезонлари асосида баҳоланиши мумкин бўлган натижаларнинг ўзига хос жиҳатлари ва фаолият натижаларини тўғридан-тўғри (сон кўрсаткичлари асосида) ҳисобга олиш орқали баҳолаш, бунда ижтимоий-иктисодий, ҳукукий самарадорлик мезонлари қўлланилади ва *иккинчидан*, депутатнинг мансаб ва мавқе хусусиятларини эътиборга олган ҳолда баҳолаш.

Таъкидлаш жоизки, сайловчилар баҳолаш маълумотларидан фойдаланувчилар ҳисобланадилар. Баҳолаш орқали ҳар бир депутатнинг ҳалқ депутатлари Кенгашидаги ўрни ва роли, унинг худудни ривожлантириш ҳамда фуқаролар ҳаёти даражасини яхшилаш учун ўз имконияти ва ваколатларидан нечоғлик тўлиқ фойдалангани тўғрисида сайловчиларда муайян тасаввур юзага келади.

Албатта, ўз фаолиятига берилган баҳо депутатларнинг ўзини ҳам қизиқтириши лозим, чунки ушбу ҳолат ҳар бир депутатнинг бошқа депутатларга нисбатан позициясини кўрсатади. Бинобарин, ҳар бир депутатга унинг ҳамкаслари қандай ишлаётганлиги ва унинг ўзи улар орасида қандай ўринга эга эканлигини билиш қизиқарли бўлиши аниқ.

Сайловчилар ва депутатларнинг ўzlаридан ташқари, мазкур баҳолаш натижалари сиёsatшунослар, ОАВ ва жамоат ташкилотлари учун ҳам муайян қизиқиши уйғотиши мумкин. Сиёsatшунослар ва оммавий-ахборот воситалари ушбу маълумотларни ўз ишларида, худуддаги сиёсий вазиятни баҳолашда ва кенг жамоатчиликка ушбу маълумотни етказиша фойдаланадилар. Бундай вазиятда жамоат ташкилотлари фуқаролар манбаатларини ифода этувчилар сифатида иштирок этадилар.

Энди, маҳаллий давлат ҳокимиёти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш субъектларини кўриб чиқамиз. Уларнинг энг биринчиси, таъкидланганидек, аҳоли (сайловчилар) ҳисобланади. Депутатнинг мажбуриятларидан бири – бу ўзига тегишли худуддаги аҳоли (сайловчилар) билан ишлаш, айнан: уларнинг қонуний манбаатларини ҳимоя қилиш ва алоҳида юридик ва молиявий муаммоларини ҳал этишга кўмак бериш

мақсадида фуқароларни қабул қилишидан иборат. Фақат аҳоли (сайловчилар) билан узвий мулоқот олиб бориш ва уларнинг муаммоларини ўргангандан ҳолда депутат фуқароларни қизиқтираётган масалалар бўйича тўлиқ тасаввурга эга бўлиб, ўзининг Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларидағи иш фаолиятида сиёсатнинг тӯғри йўналишини ишлаб чиқиши мумкин бўлади. Бундан ташқари, депутатнинг маъмурий ва молиявий ресурслари, шунингдек, унинг мавқеи жиддий хаётий муаммоларга дуч келган, ижтимоий ҳимояланмаган фуқароларга реал тарзда ёрдам беришга тўлақонли сафарбар қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёев 2020 йил 20 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йигилишидаги нутқида: “Бу сайловлар аҳолининг сиёсий фаоллигини юксалтириб, халқимизнинг партияларга нисбатан ишончи билан бирга, талабчанлигини ҳам кучайтирди. Бу, ўз навбатида, номзодлар савиясини ошириш ва сайловчилар билан тизимли иш олиб бориш бўйича партиялар олдида ечимини кутаётган бир қатор масалалар мавжудлигини кўрсатади”, дея таъкидлadi [8].

Шундай қилиб, сайловчилар билан ишлаш депутатлик ва барча маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг фаолият самарадорлигини баҳолаш тизимида муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Депутатнинг сайловчилар билан ишлашининг асосий кўрсаткичлари, назаримизда, куйидагилар ҳисобланади:

1. Юридик ва жисмоний шахсларни қабул қилишнинг мунтазамлиги (депутатнинг ижтимоий қабули унинг иш самарасиникўрсатади: қабуллар доимий ташкил этилса, кўпроқ фуқаронинг депутатга ёрдам сўраб мурожаат қилиш имконияти туғилади).

2. Юридик ва жисмоний шахсларнинг депутат қабулига мурожаатлари сони (депутат ёрдамини олиш имкониятига эга бўлган фуқароларнинг сонибильвосита депутатнинг ижобий маънода халқ ичидаги танилганлиги, қабулхонанинг қулай жойлашгани ва унинг иш фаолияти самарали ташкил этилганини ифодалайди).

3. Депутатнинг юридик ва жисмоний шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш қобилияти.

4. Юридик ва жисмоний шахсларнинг ечимини топган муаммолари сони (сайловчилар билан ишлаш самарадорлигининг якуний кўрсаткичи).

Қайд этиш лозимки, юқоридаги ҳар бир кўрсаткич тўлақонли объектив бўлиши қийин, чунки улар нафақат депутатнинг саъй-ҳаракатларига, балки сайлов округининг хусусияти ва бошқа омилларга ҳам боғлиқ бўлади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг кейинги субъекти бу - *сиёсий партиялардир*. Замонавий жамиятда сиёсий партиялар фуқароларнинг сиёсий фаоллиги учун майдон ҳисобланиб, сиёсий етакчиларни илгари сурган ҳолда, сиёсий тизимнинг муҳим элементи бўлиб майдонга чиқади. Сиёсий партиялар жамият ва давлат ўртасида муайян “кўприк” бўлгани ҳолда давлат органларини шакллантириш жараёнида бевосита иштирок этадилар. Бошқача қилиб айтганда, ушбу институтсиз вакиллик демократиясининг ҳаракатга тушиши мумкин эмас.

Халқ депутатлари Кенгашларининг самарадорлигини оширишда партияларнинг маҳаллий бўлинмаларига сезиларли роль ажратилади, чунки халқ депутатлари Кенгашлари депутатларига номзодларни факат партиялар тавсия этиши мумкин. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонунида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларида партиявий гурухларнинг ролини кучайтириш ва ваколатларини кенгайтириш учун янги имкониятлар берилди[9]. Мазкур норматив-хукуқий хужжат билан маҳаллий Кенгашлардаги партиявий гурухлар сиёсий партиянинг вакили ҳисобланган беш нафардан кам бўлмаган депутатлардан ташкил этилиши мумкинлиги қайд этиб қўйилган[10]. Улар раис, раис ўринбосари ва комиссия аъзолигига таклиф киритиш ваколатига эга. Бундан ташқари, Қонунда партиявий гурухлар томонидан халқ депутатлари Кенгashi сессиясининг кун тартибига киритиладиган масалалар бўйича таклифлар кўриб чиқилиши шартлиги қайд этиб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида, жумладан, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунда Тошкент вилояти ва шаҳар ҳокимига номзодлар вилоят ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари Кенгашларига тасдиқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан, тааллуқли халқ депутатлари Кенгашларидаги партиявий гурухларнинг ҳар бири билан маслаҳатлашилганидан кейин киритилиши қайд этилган [11]. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, Кенгашларнинг партиявий гурухларига

Ўзбекистон Республикаси Президентига Тошкент вилояти ва шаҳар ҳокимлари лавозимидағи мансабдор шахсларнинг қониқарсиз фаолият кўрсатаётгани бўйича асосланган хулосалар келтирилган тақдимномалар киритиш ҳукуқи ҳам берилган. Вилоятлар ва Тошкент шаҳар вакиллик органлари партия гурухларига тақдим этилган бундай ваколатлар уларнинг сиёсий мавқенини оширади. Бироқ, айни пайтда, тегишли қонунчиликда партия гурухлари орасида Давлат раҳбари билан маслаҳатлашишдан аввалги муҳокамаларни олиб бориш жараёнларига аниқлик киритилмаган. Шу туфайли ҳам партия гурухлари ичидаги маслаҳатлар ўтказиш тартибини регламентга солиш, аникроғи, номзодлар сони ва уларни Давлат раҳбарига тақдим этиш муддатларини белгилаш таклиф этилади.

2. Ўзбекистон сиёсий партияларининг маҳаллий бўлинмаларида ҳокимиятнинг маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари сайловларида иштирок этиш учун номзодларни танлаш тартиби етарлича шаффоғ эмас. Сайловчиларнинг овози учун кураш олиб борувчи партиялар партия етакчиларини илгари суриш масалаларини худудларда янада очик ва фаоллик билан муҳокама қилишлари, шунингдек, ушбу соҳа бўйича қарор қабул қилиш механизмининг ўзини ислоҳ қилишлари лозим. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев 2020 йил 20 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишидаги нутқида: “аслида, сиёсий партиялар ўз аъзолари сонини кўпайтириш устида доимий ишлаши, ўз дастурларини ҳамиша такомиллаштириб, ундаги мақсад ва ғояларни кундалик ҳаётга татбиқ этиб бориши керак эмасми? Шундагина партияларнинг жамиятдаги ва ижтимоий ҳаётимиздаги ўрни ва таъсири мустаҳкам бўлади. Шунинг учун сиёсий партиялар ва уларнинг фракциялари раҳбарлари ўз фаолиятини жонлантириши, электорат ичига чуқур ва тизимли равишда кириб бориши лозим”, деб қайд этган эди [12].

3. Халқ депутатлари Кенгашлари, худуддаги вакиллик органи сифатида, жойларда ижтимоий-иктисодий ривожлантиришга оид дастурларни, норматив-хукуқий ҳужжатлар ва бошқа масалаларни кўриб чиқиши ва тасдиқлаш жараёнларидаги иштирок этадилар. Депутатларнинг бундай фаолияти улардан ривожланиш ва бошқаришнинг кенг кўламли жиҳатлари бўйича тегишли малакага эга бўлишини талаб этади. Бироқ маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига депутатликка номзод тоифали танловларсиз, факат умумий сайлов йўли билан сайланади. Умумхалқ овоз бериш номзодлар малакасини инобатга олмайди, аслини айтганда, ололмайди ҳам. Натижада, маҳаллий норма ижодкорлиги ва тартибга солувчи фаолият билан баъзида муайян тажриба ва билимга эга бўлмаганлар шуғулланишади. Бу, ўз навбатида, Кенгаш томонидан тасдиқланадиган норматив-хукуқий ҳужжатларнинг сифатига ва Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг нуфузига салбий таъсир кўрсатади. Сиёсий партиялар ўзларининг маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлардаги депутатлари малакасини ошириш бўйича амалдаги механизmlарни худудни ривожлантириш ва лойиҳалаштириш масалалари бўйича мутахассисларни ва экспертларни жалб қилган ҳолда қайта кўриб чиқишилари лозим. Депутатлар потенциалини маҳаллий ривожланиш мақсадида ошириш партияларнинг сайловолди мақсадларига аниқ ва самарали эришишларига имкон яратади.

Охирги субъект – бу Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини тақомиллаштиришга кўмаклашувчи Комиссияси. Ушбу субъект Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан худудларни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш, маҳаллий халқ депутатлари Кенгашларининг доимий комиссияларига амалий ва усулий ёрдам кўрсатиш борасидаги ваколатларини жорий этиш, шунингдек, маҳаллий халқ депутатлари Кенгашлари ва доимий комиссиялар раҳбарларини Кенгашлар фаолиятини самарали ташкил этиш борасидаги жавобгарлигини ошириш билан боғлиқ ҳамкорликни тақомиллаштирувчи механизм ҳисобланади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Ўзбекистон сиёсий партияларининг маҳаллий бўлинмаларидан маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловларда иштирок этувчи номзодларни танлаш тартиби тўлақонли шаффоғ бўла олмади. Ушбу масалаларда демократик ривожланган мамлакатлардаги сиёсий партияларнинг тажрибалари жуда қизиқарли бўлиб, уларда ҳар бир партия парламент ва маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловлардан аввал, партия ичидаги очик рақобат – праймериз тизими ва жараёнини жорий этади.

Бундай амалиёт партия аъзолари ва сайловчиларни партиянинг номзодларни танлаш

ва илгари суриш билан боғлиқ ички жараёнларига иштирокининг фаоллашувига олиб келади. Натижада, партия ичидаги соғлом рақобат даражаси бир неча маротабага ошади, бу эса, ўз навбатида, сиёсий саҳнага янги ғоя ва дастурларга эга бўлган кишиларнинг кириб келишига имкон яратади. Шундай экан, бизнинг сиёсий партияларимизга депутатликка номзодларни маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига илгари суриш жараёнига партиялар ичida навбатдан ташқари овоз бериш амалиётини жорий этиш тавсия этилади. Бундай амалиёт маҳаллий оммавий ахборот воситалари орқали кенг ёритилиши керакки, бу сайловчиларни сайловолди жараёнларга жалб этиш ва партиялар ичидаги жараёнларнинг очиқлигини (транспарентлиги) таъминлайди.

Бугунги кунда сиёсий партияларнинг партия депутатлик гурухлари малакасини ошириш бўйича асосий тадбирлари семинарлар, маъruzalар ва тренинглар ҳисобланади. Албатта, ушбу инструментлар ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларидаги партиявий гурухларнинг келажакдаги фаолиятини кучайтиришда муайян аҳамият касб этишига шубҳа йўқ. Бироқ мазкур машғулотлар депутатнинг индивидуал эҳтиёжларини, уларнинг камчиликларини тўлақонли аниқлаш имкониятини бермайди. Шунинг учун депутатлик корпуси орасида тренинг учун энг мақбул ва зарур мавзуларни танлаш бўйича йиллик сўровномалар ўтказиб бориш сиёсий партияларга жойларда малака ошириш жараёнини манзилли ва янада самарали ташкил этиш имконини беради[13]. Депутатларнинг эҳтиёжлари ва ўтказилган сўровномалар натижаларидан келиб чиқкан ҳолда улар учун тематик тренингларни ва усулий – маслаҳатли ёрдам кўрсатиш ишларини ташкил этиш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўларди. Кенгашлардаги партиявий гурухлар депутатлари малакасини ошириш борасидаги ишларда тараққий этиб, илгарилаб борувчи ўқитиши усулларидан, малака оширишнинг замонавий шакл ва усулларидан фойдаланиш, илфор педагогик технологияларни ушбу жараёнларга ҳам янада чукур жорий этиш зарур.

Биз, давлат ҳокимияти вакиллик органлари ишининг самарадорлигини ошириш учун, уларнинг фаолиятини баҳолашнинг аниқ мезонлари бўлиши зарур, деб ҳисоблаймиз. Реал ишнинг аниқ сон ва сифат кўрсаткичлари депутатлар фаолиятини баҳолаш тўғрисидаги низомнинг мазмунини ташкил қилиши керак. Уларнинг нафақат сессияларда иштирок этиши, балки сайловчилар билан иш олиб боришлари учун аниқ тартиб-қоидалар белгиланиши лозим.

Ҳар бир чақириқ депутатларининг фаолиятини таърифланган усул ёрдамида батафсил ўрганиш талаб этилади. Халқ сайлаган ҳар бир вакилнинг фаолиятини таҳлил қилиш натижаси бўйича барча депутатлик гурухларининг алоҳида худуд аҳолисини манфаатларини ифодалаш даражаси юзасидан умумий хулоса бериш мумкин.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йилнинг 22 декабрида Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида эътироф этганидек: “Агар ҳисоботларга эътибор қиласиган бўлсақ, худди маҳаллий Кенгашлар фаолиятида ижобий ўзгаришлар рўй бераётгандек бўлиб туюлади, бироқ бу факат ракамларда акс эттирилган. Бизга ракамлар эмас, аниқ натижалар керак. Факат шундагина ҳудудларда ишларнинг ҳолати ўзгаради, бюджет таъминоти таъминланса, жиноятчилик камаяди, зарурий микдордаги янги иш ўринлари пайдо бўлади, ва, энг муҳими, одамларнинг ҳаёт даражаси яхшиланади, факат шундагина маҳаллий Кенгашларнинг фаолиятига ижобий баҳо бериш мумкин бўлади. Афсуски, бирор бир туманда халқ депутатлари Кенгашининг фаолияти етарли даражада ташкил этилмаган” [14].

Таъкидлаш жоизки, ОАВ, сайловчилар, жамият, Президент, Олий Мажлис каби турли институтлар маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг фаолият самарадорлигини баҳолаши мумкин.

Барча баҳолаш омилларидан қуидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин: маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолият натижалари бўйича ҳисоботлари.

Шунингдек, жамоатчилик фикри ҳам давлат бошқаруви самарадорлигини баҳолаш тури ҳисобланади. У ўзида кўпчилик инсонларнинг фикри, нуқтаи назари, позициялари мажмуини акс эттиради. У бошқарув натижаларини инсонлар манфаатлари ва умидлари билан боғлиқлигини аниқлайди. Жамоатчилик фикри табиатан субъектив бўлса-да, ўзининг оммавийлиги билан маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг самарадорлигини холис “кўриш” хусусиятига эга.

Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигига оммавий ахборот воситалари ҳам баҳо бериши мумкин. Улар туб моҳиятига кўра, жамият ҳаётида юз берадётган воқеа-ҳодисалар, бошқарув натижаларини акс эттиради. Кишилар ҳаёти, уларнинг эҳтиёжлари, маълум қизиқишлари, хуқуқларининг бузилиши ва шу кабилардан иборат бўлган фуқаролар мурожаатлари маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигига баҳо бериш, ушбу тизимдаги хато ва камчиликлар, заиф жойларини аниқлашга ёрдам беради.

Бизнингча, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш механизмини ижобий янгилаш учун юқорида таҳлил этилган қонун хужжатларини янада такомиллаштириш талаб этилади. Чунончи, қонун хужжатларида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш фаолиятини амалга оширишнинг аниқ механизмлари ёритилмаган. Бу эса, мазкур органлар фаолиятини баҳолашда тизимли муаммоларга олиб келмоқдаки, ушбу масалалар хусусида кейинги параграфларда батафсил тўхтalamиз.

Адабиетлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 1-ж. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б.71.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2010 й., 12-сон, 550-модда.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2010 й., 12-сон, 550-модда.
6. Рябов А. «Партия власти» в политической системе современной России / Формирование партийно-политической системы России / Под ред. М. Макфола, С. Маркова, А. Рябова. – М.: Моск. Центр Карнеги, 1998. – С.73. Лихтенштейн А. «Партии власти»: электоральные стратегии российских элит / Второй электоральный цикл в России: 1999-2000 гг.– М.: Весь мир. 2002. – С. 87. Радкевич С. Как взять и/или удержать власть: секреты строительства непобедимой партии. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – С.11.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишидаги нутқи// <https://president.uz/uz/lists/view/3303>
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишидаги нутқи// <https://president.uz/uz/lists/view/3303>
9. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари тўплами .2014. №4. – Б.45.
10. Аввал Кенгашларда бир партиядан депутатлар гурухини ташкил этиш учун депутатларнинг энг кам миқдори 9 тани ташкил этар эди. Бир қатор туман ва шаҳарлар халқ депутатлари Кенгашларида “Адолат” СДП ва “Миллий Тикланиш” ДП депутатлик гурухлари депутатларининг мандатлари энг кам сонга эга бўлгани ва депутатлик гурухларини ташкил этиш имконияти бўлмагани сабабли, ушбу партиялар ўз манфаатларини ифода этиш учун депутатлик гурухларини тузиш имкониятига эга эмас эдилар.
11. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда.
12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишидаги нутқи// <https://president.uz/uz/lists/view/3303>
13. Совершенствование деятельности и повышение роли местных Кенгашей народных депутатов. Программа Развития Организации Объединенных Наций (ПРООН), 2015.
14. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 1-Ж. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б.71.

HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH

Do'stmurodov Ulug'murod Isomiddin o'g'li
Toshkent shahar yuridik texnikumi 1-kurs talabasi
Telefon: +998 94 626 37 61

Annotatsiya: Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqlada huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish zarurati va ushbu masala bo'yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy ma'daniyat, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyat, huquqiy maslahatxonalar, huquqiy targ'ibot, qonun ijodkorligi, huquqiy ta'lif va tarbiya.

Huquqiy ong bu insonlarning huquqqa nisbatan munosabatini ifoda etuvchi tasavvurlar yig'indisi hisoblanadi. Xalqning huquqiy madaniyati bu huquqqa bo'lgan oddiygina munosabatni emas, balki huquqiy normalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishlarini bildiradi. Qonunga, uning normalariga hurmat esa ularning to'laqonli ishlashi, ular oldida hamma teng bo'lishini taqozo etadi. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng mamlakatimizda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishga katta e'tibor berib kelinmoqda. Jumladan, 1997-yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" qabul qilingan edi. Unda aholi huquqiy madaniyat darajasining oshirilishi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimyati xodimlarining bilimdonligiga ko'p jihatdan bog'liqligi, huquqiy madaniyatning ilmiy asoslarini tadqiq etishni rag'batlantirish, ijtimoiy - huquqiy tadqiqotlarni tashkil etish va boshqa masalalar o'z aksini topgan.

Biroq bugungi kunga kelib zamon o'zgarishi, fuqarolarning fikr yuritish darajasi o'zgarganligi sababli ushbu milliy dasturni yangilash vazifasi qo'yilmoqda. Shu tufayli, so'nggi yillarda mamlakatimizda milliy huquq tizimini tubdan isloq qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Buning yorqin dalili sifatida 2017 -yil 7- fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategyasi to'g'risida"gi Prezident farmoni, 2017-yil 7- sentabrda qabul qilingan "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida"gi qonun, 2018- yil 13- apreldagi "Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya orgnlari va muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora -tadbirlari to'g'risida"gi Prezident farmoni, 2019- yil 9- yanvardagi " Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Prezident farmoni va boshqa me'yoriy - huquqiy hujjatlarning qabul qilinganligini ko'rish mumkin. 2019-yil 9-yanvarda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi PF-5618-sonli Farmon ijrosini ta'minlash maqsadida Toshkent shahri hududidagi mahallalar, aholi gavjum joylar va bozor hududlarida jami 89 ta huquqiy maslahatxonalar tashkil etildi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdag'i ma'rzasida ushbu fikrlar ilgari suriladi: "Biz jamiyatimizda shunday huquqiy madaniyatni shakllantirishimiz kerakki, unga muvofiq Konstitutsiya va qonunlarga amal qilish, boshqalarining huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyat emas, balki kundalik qoida va odatga aylanishi shart. Muxtasar qilib aytganda, fuqarolarimiz qonunlarni buzishdan ko'ra, ularga amal qilishdan manfaatdor bo'lishlari lozim." Bundan tashqari, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo'lishi kerak" nomli ma'rzasida siyosiy partiyalar, ularning parlamentdagi fraksiyalari va deputatlarning faoliyatini tanqidiy tahlil qilib, quyidagi fikrlarni bayon etdi: "Deputatlarning ish uslubini takomillashtirish, aholining huquqiy madaniyatini oshirish maqsadida siyosiy partiyalar orqali: "Markaz - viloyat - tuman" tartibida ishlaydigan yangi tizimni joriy etish ayni muddao bo'lar edi", - degan fikrni bildirganlar. Buning sababi shundaki, barcha qonunlarning yaratilishi, ishlab chiqilishi deputatlar tomonidan amalga oshiriladi. Ular xalqning orasida bo'lib barcha taklif va tavsiyalar, kamchiliklarni o'rganib chiqib xalq manfaatlaridan, xalq ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qonunlarni yaratishlari shart va zarurdir.

Darhaqiqat, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi jamiyatda huquqiy ong va huquqiy

madaniyatni yuksaltirish sohasida muvofiqlashtiruvchi davlat organi hisoblanadi. Hozirda farmonga asosan shaxsan Adliya vaziri Ruslanbek Davletov boshchiligidagi Advice.uz huquqiy axborot tizimi faoliyat ko'rsatmoqda, xususan mamalakamiz ko'plab fuqarolari ushbu tizimdan bir necha bor foydalanib savollariga yetarlicha javob olishmoqda. Bundan tashqari huquqiy targ'ibot-tashviqot olib borish ishlari ham bir mucha yaxshilangan. Mahallalarda, joylarda malakali huquqshunoslar tomonidan tushuntirish ishlari olib borilmoqda. Qonun ijodkorligi faoliyatiga aholining keng qatlamenti jalb etish maqsadida "Telegram" messendjeridagi Huquqiy axborot kanalida maxsus "Qonunchilikka taklif" boti ishga tushirilgan. Mazkur bot orqali fuqarolardan minglab takliflar kelib tushadi va ko'rib chiqilib inobatga olinadi. Ushbu loyiha Prezidentimizning "Qonunlarning bevosita ijodkori xalq bo'lishi kerak", -degan so'zlarining amalda tadbiq etilishining ko'rinishidir. Huquqiy targ'ibot-tashviqot sohsini yaxshilashga munosib hissa qo'shgan davlat organlari va tashkilotlar xodimlariga aholining huquqiy savodxonligini oshirishda ko'rsatgan xizmatlari uchun "Huquqiy targ'ibot ishlari a'lochisi" ko'krak nishoni ta'sis etildi. Yana huquqiy mavzularni tizimli va tahliliy yoritib berish hamda aholini qonunga hurmat ruhida tarbiyalashga doir teleko'rsatuvalr ko'lami kengaytirilmoqda. Bundan tashqari, Adliya vazirligi tomonidan, asosan, yuridik texnikumlar, yuridik litsey hamda Toshkent davlat yuridik universiteti talabalari ishtirokida faoliyat yurituvchi "Adolat qanotlari" klubini tashkil etildi. Ushbu klubning bosh maqsadi jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishda yoshlari faolligini ta'minlash, yosh huquqshunoslarni o'qish davridanoq keng jamoatchilik bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish hisoblanadi. Shu vaqtgacha "Adolat qanotlari" klubiga ko'plab talabalar a'zo bo'lib, bir qator ijtimoiy tarmoqlarda fuqarolarning huquqiy bilimini oshirish bo'yicha targ'ibot olib bormoqdalar.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, jamiyatimizda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlarni tizimli va uzviy olib borish, bunda oila, mahalla va boshqa fuqarolik jamiyatni institutlarining samarali ishtirokini ta'minlash, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovatsion usullaridan, targ'ibotning ilg'or va ta'sirchan vositalaridan, xorijiy davlatlarning bu boradagi ijobiy tajribalaridan foydalanish, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda huquqiy bilimlarini oshirib borishning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek, aholini, ayniqsa, yosh avlodni zararli axborotlardan himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish muhim sanaladi. Chunki, huquqiy madaniyatni yuksaltirish tarbiyadan boshlanadi.

Yuqorida aytib o'tilgan fikr-mulohazalardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, aholining huquqiy ong va madaniyatini yuksaltirish huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatni uchun muhimdir va bu borada yurtimizda aholining huquqiy savodxonligini oshirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Buning uchun yuridik o'quv yurtlari, huquq tartibot idoralari xodimlari malakasini oshirish markazlari, fuqarolarga yuridik yordam kursatish, huquqiy bilimlarni targ'ib qilish, yuridik adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilayotgan ishlar o'z samarasini bermoqda.

Foydalilanigan adabiyotlar ro'yxati

1. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik / X.Q.Odilqoriyev, I.T.Tuteyev va boshqa ; ptofessor X.T.Odilqoriyev tahriri ostida. - Toshkent.: "Sharq", 2009,-568 b.
2. Islomov.Z.M.Davlat va huquq nazariyasi.-T.: Adolat, 2007.-537 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi PF-5618-sonli Farmoni, 09.01.2019.
4. www.lex.uz

MUSTAQIL SUD HOKIMIYATI VA SUD-HUQUQ TIZIMINI YANADA ISLOH QILISH BO'YICHA CHORA-TADBIRLAR

Do'stmurodov Ulug'murod Isomiddin o'g'li
Toshkent shahar yuridik texnikumi 1-kurs talabasi
Telefon: +998 94 626 37 61

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati - qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linadi. Sud hokimiyati hokimiyatlar bo'linishi qoidasiga ko'ra, davlat hokimiyatining alohida va mustaqil tarmog'i hisoblanadi. Ushbu maqolada yurtimizda sud hokimiyati va sud tizimi daxlsizligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, sud hokimiyati, sud tizimi, suds, sudyalar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXII bobi "O'zbekiston Respublikasining sud hokimiyati" deb nomланади. Unda sud hokimiyatining mustaqilligi, sud tizimi, sudsarni tashkil etish va ular faoliyatining konstitutsiyaviy prinsiplari hamda sud hokimiyati faoliyati bilan bog'liq asosiy qoidalar belgilab qo'yilgan. Sud hokimiyati to'g'risidagi konstitutsiyaviy normalar bir qator qonunlarda belgilangan bo'lib, jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuning 2-moddasida sudning vazifasi belgilab qo'yilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida ishlab chiqilgan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishga oid yangi vazifalar belgilangan. Shu asosda mamlakatimizda sud hokimiyatining nufuzini oshirish, chinakam mustaqilligini ta'minlash bilan bir qatorda soha faoliyatini yanada takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbarining 2017-yil 21-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni buning yaqqol tasdig'idi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122-moddasida sudyalar mustaqil ekanligi, faqat qonunga bo'ysunishlari, sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmasligi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'lishi kabi muhim normalar mustahkamlab qo'yilgan.

Ta'kidlash joizki, sudyalarning mustaqil va faqat qonunga bo'ysungan holda ish yuritishlarining konstitutsiya darajasida kafolatlanishini asosiy sabablaridan biri - sud hokimiyatiga boshqa hech qaysi organ vakolatiga taalluqli bo'limgan huquq - odil sudlovni amalga oshirish huquqi berilganligi bilan izohlanadi. Istiqlolning dastlabki yillarida Konstitutsiyada nazarda tutilgan sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishi tamoyilini amalga oshirishga qaratilgan qator qonunlarimiz qabul qilindi. Buning tasdig'i sifatida "Sudlar to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator farmon va qarorlari va Hukumat qarorlarini keltirish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2016-yilning 21-oktyabrida e'lon qilingan PF-4850-sonli "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishiga doir konstitutsiyaviy normani amalda to'la-to'kis ro'yobga chiqishiga zamin yaratdi.

Darhaqiqat, suds mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishini ta'minlashda Harakatlar strategiyasida belgilanganidek, suda lavozimida bo'lishning ilk marotaba besh yillik, keyin o'n yillik muddatini va so'ng muddatsiz davrining belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki suda lavozimida bo'lishning ushbu tartibi sudyadan zimmasiga yuklatilgan vazifani namunali va vijdonan bajarishni talab etishi bilan bir qatorda lavozimiga keyingi muddatga qayta saylanishi yoki tayinlanishi, o'z vazifalarini namunali ado etgach, keyinchalik o'n yilga va hatto muddatsiz davrga saylanishi yoki tayinlanishi uchun rag'batlantiruvchi qoida ham hisoblanadi. Suda lavozimida bo'lishning eng yuqori yoshini, ya'ni tuman va viloyat sudsleri suda lavozimlarini 65 yoshgacha, Konstitutsiyaviy va Oliy sud sudyalarlavozimlarini - 70 yoshgacha belgilash sudyalarning mustaqilligini kafolatlash bilan bir qatorda mamlakatimizda professional sudyalar korpusini shakllantirishga, sud tizimini yetuk, yuqori malakali, odil sudlov sohasida katta tajribaga ega bo'lgan, mustaqil fikrlaydigan, halol va benuqson obro'-e'tiborli sudyalar bilan to'ldirishga

hamda barqaror sudyalar matabining yaratilishiga zamin yaratadi. Ayni kunlarda ham sud tizimini takomillashtirish bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Buning dalili sifatida 2021-yil 28-iyulda Prezident tomonidan imzolangan "Sudlar to'g'risida"gi O'RQ-703-sonli Qonunni keltirish mumkin.

Xulosa o'mnida shuni ta'kidlash kerakki, jamiyatda sud organlarining nufuzini oshirish, sudyalarning chinakam mustaqilligini va faqat qonunlarga asoslanib ish yuritishini ta'minlashda mamlakatimiz Konstitutsiyasi va shu asosda qabul qilinayotgan qonunlar muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini qurishdagi muhim shartlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-6034-sonli Farmoni (2020-yil 24-iyul).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-4966-sonli Farmoni(21.02.2017)
4. www.lex.uz sayti

АСОССИЗ БОЙЛИК ОРТТИРИШГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ФУҚАРОЛИК- ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Алимов Акмал Исламович,
Ўзбекистон Республикаси Бош
прокуратураси бошқарма прокурори
+998909140040
gorashox@mail.ru

Аннотация: Ҳукуқ соҳалари ўзининг мақсадларидан келиб чиқиб ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ва белгиловчи, ҳукуқни муҳофаза қилувчи ва ҳимоя қилувчи каби функцияларни амалга оширишни назарда тутади. Шу жиҳатдан муҳофаза қилиш, қўриқлаш функцияси юклатилган ҳукуқ соҳалари ҳукуқбузарликларни олдини олиш ва бартараф этиш, ҳукуқбузарга нисбатан тегишли санкциялар ва чораларни қўллаш ҳамда жамиятдаги хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга йўналтирилган нормалар, қоидалар ҳамда тартиб-таомилларни белгилайди. Масалан, жиноят ҳукуқи ва маъмурий ҳукуқ соҳалари одатда ҳукуқбузарнинг шахсига қаратилган санкцияларни қўллашни ва давлат фойдасига муайян микдордаги пул суммасини ундиришни назарда тутиш воситасида ҳукуқни қўриқлаш функциясини амалга оширади. Бундан фарқли ўлароқ, хусусий ҳукуқ соҳалари эса жабрланувчининг манфаатларини таъминлашга қаратилган нормаларни ўзида ифодалайди ва асосан ҳукукий муносабатлар барқарорлигини таъминловчи воситалар (шартнома, медиация, ҳакамлик суди, талабнома)дан фойдаланади. Бироқ бу муайян воқъеликларга, шу жумладан салбий ва ижобий холатларга нисбатан ҳукуқ соҳаларининг комплекс, биргаликдаги ва уйғун қўлланилишини инкор этмайди. Жамиятдаги мавжуд салбий воқъеликлар ҳисобланган ҳукуқбузарлик (шу жумладан, жиноий қилмиш) ларга қарши курашиш, уларни олдини олиш ва бартараф этиш эса ҳукуқшуносликнинг, юрипруденциянинг ҳамда барча ҳукуқ соҳаларнинг биргаликдаги вазифаси саналади. Бунда ҳар бир ҳукуқ соҳаси ҳукуқбузарликка қарши курашишда ўзига хос усул ва воситалардан фойдаланади ҳамда ушбу жараёнга ўзининг муносиб улушини қўшади.

Калит сўзлар: асоссиз бойлик орттириш, фуқаролик ҳукуки, коррупция, мол-мулк, мулқдор, ҳукуқ, мол-мулкни қайтариш

Сўнгги йилларда ҳукукий тартибот (ҳукукий тартибга солиш, муҳофаза қилиш ва ҳимоя) да комплекс ёндашув сезиларли ривожланиб бормоқда. Жаҳон глобаллашуви шароитида илгари факат жиноий-ҳукукий таъқиб этилаётган қилмишга нисбатан фуқаролик-ҳукукий воситалар орқали таъсир ўтказиш ва курашиш тенденцияси кузатилмоқда. Хусусан, Бирлашган Миллатлар ташкилотининг Коррупцияга қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияси ва Евropa Кенгашининг Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенциялари қабул қилинган бўлса, 1999 йилга келиб Евropa Кенгashi Коррупция учун фуқаролик-ҳукукий жавобгарлик тўғрисидаги конвенцияни қабул қилди ва ушбу Конвенция 2003 йил 1 ноябрдан кучга кирди. Ҳозирда ушбу ҳужжат Евropa Иттифоқининг очиқ халқаро шартномаси хисобланиб, у 40 дан ортиқ давлат томонидан имзоланган ва 25 мамлакат унинг аъзоси саналади.

Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенциядан фарқли равища Коррупция учун фуқаролик-ҳукукий жавобгарлик тўғрисидаги конвенция коррупцияга қарши курашнинг фуқаролик-ҳукукий ва фуқаролик процессуал характердаги умумий қоидаларни белгилашга ҳаракат қиласди. Унга кўра, ушбу конвенция мақсадларидан келиб чиқиб коррупция пора олган, бошқа ноқонуний имтиёз ёхуд имкониятга эга бўлган шахснинг мажбуриятларни лозим даражада бажаришини ёки ундан талаб этиладиган хулқ-атворнинг бузилишига олиб келадиган талаб, таклиф, бевосита ёки билвосита пора олиш ёки бошқа ноқонуний имтиёз ёхуд имкониятга эга бўлишдир (Конвенциянинг 2-моддаси).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ 2752-сонли Қарори билан "2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастури" тасдиқланган бўлиб, унда мазкур соҳасидаги қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш мақсадида 7 та

янги қонунни қабул қилиш, жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олган 40 дан ортиқ амалий чора-тадбирларни амалга ошириш, шу билан бирга коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорликни, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглардаги ўрнини мустаҳкамлаш, шунингдек республикада коррупцияга қарши курашиш борасида олиб борилаётган ислоҳотлар натижаларини халқаро ҳамжамиятга етказишни жадаллаштириш белгиланган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида қабул қилинган қарорлар деганда, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан фуқаролар ва юридик шахсларнинг, шунингдек давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатларини бузадиган ёки қонун ҳужжатлари талабларини бузиш йўли билан қабул қилинган қарорлар тушинилади. Ушбу қарорларни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг натижасида етказилган заарларни қоплаш бугунги қунда алоҳида долзарблиқ касб этади. Чунки, кўп ҳолларда коррупция натижасида етказилган заарлар тўлиқ қоплашнинг имкони йўқлиги сабабли фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг манфаатлари бузилади. Ушбу ҳолатларнинг олдини олиш учун эса қонунчиликни коррупциявий ҳуқуқбузарлик натижасида қабул қилинган қарорларни ҳақиқий эмас деб топиш билан боғлиқ аниқ қоидаларни белгилаш ва етказилган заарни қоплашнинг тегишли чоралари ва уларни кўллаш механизмларини ишлаб чиқиш лозим.

Коррупцияга қарши курашда фуқаролик-ҳуқуқий воситаларни қўллашнинг зарурати хусусида АҚШлик мутахассис доктор Олаф Мейер ўзининг "The Civil Law Consequences of Corruption" номли мақоласида қуйидагиларни билдиради: АҚШда коррупция билан боғлиқ муносабатларда жиноят ҳуқуқий соҳаси қонунчилиги ҳанузнагача асосий восита сифатида эътироф этилади, бироқ шунга қарамасдан жиноят ҳуқуқининг тийиб турувчи самараси ўз чегарасига эга ва факат кам сонли ҳолатлардагина қўлланилади. Айни пайтда коррупцияга қарши кураш бевосита жабрланувчиларни ҳимоя қилишга фуқаролик даъволарини тақдим этиш йўли билан алоҳида эътибор беришни талаб этади. Мейернинг фикрича, бу ҳолат пора воситасида тузилган шартнома муддати амал қилишидан бошлаш жабрланувчи томон коррупция натижасида етказилган заарни ундириш ва бой берилган фойда қопланишини талаб қилишга ҳақли.

Мазкур қоида АҚШ Конгресси томонидан 1977 йилда қабул қилинган "Ташқи иқтисодий фаолиятда коррупцияга қарши кураш тўғрисида"ги (Foreign Corrupt Practices Act) қонунда реализация қилинган бўлиб, унда фойдали контрактларни олиш учун чет эллик расмий (мансадор) шахсларга пора бериш тақиқланиши белгиланган. Ушбу қонунга кўра, Бош прокуратура ёки Қимматли қоғозлар ва биржалар бўйича Комиссия порага қарши кураш қоидаларни бузган ҳар қандай фирмалар, фирманинг ҳар қандай хизматчиси, раҳбари, ходими ёки вакили ёки фирма номидан иш олиб борган акциядорига нисбатан 10 минг АҚШ доллари миқдорида жарима ундириш учун фуқаролик ишини қўзғатиши мумкин. Бундан ташқари, Қимматли қоғозлар ва биржалар бўйича Комиссиянинг тақдимномасига кўра суд қўшимча жарима белгилаши мумкин. Пул миқдори ҳуқуқбузарликнинг исботланишига асосланади ва фуқаролар учун 5 мингдан 100 минг, юридик шахслар учун 50 мингдан 500 минг АҚШ долларигача белгиланади.

Бундан ташқари, коррупция ҳуқуқбузарлиги натижаси қабул қилинган қарорларни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг оқибатлари хусусида фикр юритар экан АҚШлик олим A.G Murphy ўзининг "Foreign Corrupt Practices Act: A Practical Resource for Managers and Executives" номли мақоласида қуйидаги маълумотларни келтиради: бош прокуратура ёки Қимматли қоғозлар ва биржалар бўйича Комиссия агар бирор бир firma (ёки унинг хизматчиси, раҳбари, ходими, унинг номидан иш олиб борган вакили ёки акциядори) порага қарши кураш тўғрисидаги қоидани бузган (ёки бузмоқчи бўлган) деб ҳисоблаш учун асоси бўлса ушбу firma фаолиятига тақиқ қўйиш мақсадида фуқаролик иши қўзғатиши мумкин.

Ўзбекистон қонунчилигидан фарқли равишда АҚШ Бош атторнейси, жиноят иши бўйича жазо белгиланиши билан бирга, коррупция тўғрисидаги қонунни бузган шахсларга нисбатан суд тартибида 50 минг АҚШ доллари миқдорида жарима ундириш тўғрисида даъво қўзғатишига ҳақли. Жарима миқдори ушбу миқдорда қўпайтирилиши ҳам мумкин. Бунинг учун асос бўлиб ҳуқуқбузар кўпроқ миқдорда пора олган ёки олиш истагида бўлганлиги аниқланиши лозим (АҚШ Қонунлар мажмуининг 11 боби 18 титули 216 (b) моддаси).

АҚШда коррупцияга қарши кураш шу билан енгиллашганки, мамлакатда мансабдор шахсларнинг коррупцион хулқ-атвор учун амалда ҳеч қандай иммунитет мавжуд эмас. Ҳар

қандай мансабдор, ҳатто у лавозимидан кетгандан кейин ҳам жавобгарликка тортилиши мумкин.

Бундан ташқари, И.В.Бочарниковнинг “Зарубежный опыт противодействия коррупции” мақоласида коррупцияга қарши курашнинг фуқаролик-хуқуқий усуллари ҳақида тўхтатар экан, шундай фикрларни келтиради: АҚШда давлат ҳокимиятининг ҳар бир бўғини учун мансабдор шахслар томонидан хусусий шахслар ва ташкилотлар томонидан совға олишнинг ягона қоидалари белгиланган. Хусусан, АҚШ сенатори, шунингдек унинг аппарати ходимлари Сенат томонидан аниқ қонунларнинг тасдиқланишидан манфаатдор бўлган шахслардан совға олишлари мумкин эмас, бунда совғанинг қиймати календар йилида 100 доллардан ошмаслиги лозим. Сенатор томонидан бир календар йилида бошқа манбалардан (қариндошлар бундан мустасно) олинган совға 300 доллардан ошмаслиги зарур. Ахлоқ қонуни хусусий шахслар томонидан сафар харажатлари сифатида тўловлар қилишни чеклайди. Сенат мамлакат ичида уч кун (ва икки тун) ва хорижий мамлакатларга етти кун (ва олти тун) сафар қилиш лимитини белгилайди. Мазкур чекловлар сенаторнинг оила аъзоларига нисбатан ҳам татбиқ этилади. Хорижий мамлакатлар вакиллари томонидан совға ва мукофотлар олиш шартларини тартибга солувчи қоидаларга алоҳида эътибор қаратилган. Масалан, давлат хизматчиси хорижий мамлакатлар вакилларидан совғанинг баҳоси белгиланган минимал қийматдан юқори бўлмаса ҳамда сувинер ёки ҳурмат белгиси сифатида тақдим этилса қабул қилиши мумкин. Агар совға АҚШнинг фан ёки тиббиёт соҳасидаги ривожланиши билан боғлиқ бўлса, шунингдек совғани рад этиш совға қилаётган шахсни ранжитса ва бу қайсиdir маънода ҳалқаро алоқалар ривожланишига салбий таъсир кўрсатса мансабдор шахс белгиланган минимал қийматдан юқори бўлган совғани қабул қилишга ҳақли.

Т.С.Коробейникова “Зарубежный опыт применения гражданско-правовых средств в антикоррупционной деятельности” мақоласида эса коррупцияга қарши курашнинг Хитой тажрибасини таҳлил этган, унинг фикрича, Хитой Xалқ Республикаси (ҲҲР) нинг коррупцияга қарши стратегияси жиноий таъқиб этиш ва репрессив таъсир чораларининг юқори даражадалиги билан ажаралиб туради. Шу мақсадда 2003 йили ҲҲР Коррупцияга қарши кураш қўмитаси ташкил этилган ва ушбу қўмита нафақат ўлим жазоси назарда тутилган коррупциявий жиноятларни тергов қилиш билан шуғулланади, балки ижро функциясини ҳам амалга оширади. 2007 йилда эса ҲҲР Коррупция ҳақида хабардор қилиш бўйича давлат бошқармаси ташкил этилди.

Т.Ротанова “Китайский чиновник-коррупционер приговорен к смертной казни” мақоласида эса қуйидаги таҳлил келтирилган: ҲҲР коррупцияга қарши кураш усулларидан бири бўлиб кадрлар ротацияси ҳисобланади. Бироқ Хитойда коррупцияга қарши кураш тизимининг асосий бўғини амалдорларни қатъий ва шафқатсиз жазолашдир. Масалан, 2007 йилда ҲҲРнинг озиқ-овқат ва дори-дармонлар бўйича вазири Чжень Сяю пора эвазига қуритилган сутни сотишга лицензия беради. Сут сифатсиз бўлганлиги сабабли 12 та эмизикли бола вафот этади ва вазирга нисбатан ўлим жазоси тайинланиб, жазо дарҳол ижро этилади. Собиқ темир йўллар вазири Лю Чжицзюнь пора олганлигини тан олган ва тергов билан ҳамкорлик қилганлигига қарамасдан, 2013 йил 8 июль куни коррупцияга айланиб ўлим жазосига ҳукм этилади. Турли манбаларга кўра Хитойда 2001дан 2013 йилгача коррупция факти бўйича турли даражадаги 13 мингта амалдор, 2012 йилда 160 мингта давлат аппарати ходими отиб ташланган.

И.С.Алакшина “Гражданские-правовые аспекты противодействия коррупции” мақоласида коррупцияга қарши фуқаролик-хуқуқий жавобгарлик тўғрисидаги конвенциянинг қоидаларини таҳлил этади ва уларнинг мазмунини очиб беришга ҳаракат қиласди. Унинг фикрича, мазкур конвенция коррупцияга қарши курша самарадорлигининг ошишига хизмат қиласди.

Юқорида таҳлил этилган мақолаларда коррупцияга қарши фуқаролик-хуқуқий курашнинг зарурати, бунда фуқаролик-хуқуқий усулда даъво қўзғатиш, етказилган заарни ундириш каби чоралар қўлланилиши самарали бўлиши ҳақида фикрлар билдирилган.

Асоссиз бойлик орттириш ва коррупция ҳуқуқбузарлиги натижаси қабул килинган қарорларни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг оқибатлари, бунда фуқаролик-хуқуқий усуллар: битимни ҳақиқий эмас деб топиш, давлат органи ёки мансабдор шахси томонидан ноқонуний қабул қилинган қарорларни суд томонидан қўлланилмаслиги, етказилган заарни

қоплаш, бурчна натура ҳолида бажариш, маънавий зарарни ундириш, муайян миқдорда компенсацияни тўлашни татбиқ этиш коррупцияга қарши курашни ҳар томонлама амалга ошириш имконини беради. Щу сабабли асоссиз бойлик орттириш ва коррупцияга қарши курашнинг фуқаролик-хукуқий усусларини қўллаш амалиётини ўрганиш ва соҳага оид қонунчиликни такомиллаштириш кун тартибидаги долзарб масалалардандир.

Юкоридагилардан келиб чиқиб, асоссиз бойлик орттириш ва коррупцияга қарши курашнинг фуқаролик-хукуқий тартибга солишни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

1. ФКнинг асоссиз бойлик орттиришдан келиб чиқадиган мажбуриятларга оид қоидаларида атамаларнинг нотўғри қўлланилган ҳолатлари мавжуд. Жумладан, ФКнинг 1030-моддаси тўртинчи хатбохисида “виждонсизлик қилинмаганд” ибораси қўлланилган. Ушбу атама рус тилидаги вариантда “при отсутствии недобросовестности” тарзида берилган. Бу ҳолатда мазкур атаманинг ўзбек тилидаги варианти муваффақиятсиз чиқсан. Мазкур атама ўзбек тилида “ноҳалолликка йўл қўйилмаганд” қўриниши да ифодаланиши мақсадга мувофиқдир.

2. Германия Гражданлик Тузукларининг 822 §га кўра, агар қўлга киритувчи асоссиз орттирилган бойликни текинга учинчи шахсга текинга бериши оқибатида унинг асоссиз орттирилган бойликни қайтариш мажбурияти бекор бўлгани ҳолда учинчи шахс асоссиз орттирилган бойликни, у кредитордан ижрони хукуқий асоссиз қабул қилгани каби қайтариш лозим бўлади.

Фикримизча, бундай қоида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида ҳам ўз ифодасини топиши зарур. Бундай қоида ФКнинг 1025-1-моддаси “Асоссиз орттирилган бойликнинг учинчи шахс томонидан қайтарилиши” деб номланиши ва у қуйидагича белгиланиши лозим: “агар қўлга киритувчи асоссиз орттирилган бойликни учинчи шахсга текинга бериши оқибатида унинг асоссиз орттирилган бойликни қайтариш мажбурияти бекор бўлгани ҳолда учинчи шахс асоссиз орттирилган бойликни, у кредитордан ижрони хукуқий асоссиз қабул қилгани каби қайтариш лозим.

3. Кўп ҳолларда мажбурият бўйича натижага эришмаслик асоссиз бойлик орттириш, яъни кондикциявий даъво каби қайтаришни талаб этиш ҳолатлари учрайди. Мазкур ҳолатнинг олдини олиш учун қонунчиликда маҳсус модда белгиланиши зарур. ФКда эса натижага эришиб бўлмасликка оид маҳсус қоида мавжуд эмас. Хорижий давлат қонунчилигида, хусусан Германия Гражданлик Тузукларининг 815§, Туркманистон Гражданлик кодексининг 1018-моддасида назарда тутилган. Унга кўра, ижро муайян натижага эришишга қаратилган мажбуриятларда натижага эришмаганлик учун қилинган харажатларни қайтариш тўғрисидаги талабга, агар бундай натижага эришиш мумкин эмаслиги бошиданоқ маълум бўлса ва мажбуриятни бажараётган шахс буни билган ёки натижага эришишга ноҳалол тўсқинлик қилган бўлса йўл қўйилмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Meyer, O. The Civil Law Consequences of Corruption / Olaf Meyer // Broschier, 2009. p. 280
2. Murphy, A.G. Foreign Corrupt Practices Act: A Practical Resource for Managers and Executives / Aaron G. Murphy // Paperback, 2010. p. 213.
3. Бочарников И.В. Зарубежный опыт противодействия коррупции // Государственная власть и местное самоуправление. – 2008. – № 9.
4. Коробейникова Т.С. Зарубежный опыт применения гражданско-правовых средств в антикоррупционной деятельности // Власть и управление на Востоке России. 2014. № 1. – С. 2014.
5. Ротанова Т. Китайский чиновник-коррупционер приговорен к смертной казни // Коммерсант. – 2013. – № 117/П (5149). – С. 13.
6. Алакшина И.С. Гражданско-правовые аспекты противодействия коррупции // Безопасность бизнеса, 2009. – № 2. – С. 25- 28.

КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ - ПРОБЛЕМА 21 ВЕКА

А.А.Улугбеков

Курсант Академии Министерства
Внутренних Дел Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье анализируется киберпреступность и ее влияние на человечество. Его опасность для мирового сообщества рассматривается.

Ключевые слова: киберпреступность, мир, опасность, техноген, факторы

Киберпреступность стала проблемой 21 века. Это главный вывод Доклада о глобальных рисках, который выпустил Всемирный экономический форум в этом году. Это происходит на фоне двух противоречащих друг-другу тенденций – потеря обществом доверия к Интернету, что является пятым по величине стратегическим риском, и обеспечение общественного блага за счет непривычных технологических изменений.

Кибербезопасность – это один из основных глобальных рисков мирового сообщества, стоящих в одном ряду – угрозы терроризма, глобальное потепление, рост популизма и торговые войны. При этом, мировая практика последних лет показывает, что шансы на успешное расследование киберпреступлений составляет всего 0,05%! Между тем, предполагаемый ущерб от киберпреступлений обойдется, по мнению экспертов, мировой экономике в 6 триллионов долларов США уже в 2021 году. Для сравнения, это в два раза больше, чем зарабатывает преступный мир за счет «традиционных» преступлений: наркоторговля, проституция, грабежи, продажа оружия и т.п.

Причиной такого большого разрыва между размахом киберпреступности и возможностями правоохранительных и правоприменительных структур объясняется продолжающимися спорами о взаимоисключаемых друг-друга реалиях современного общества – публичной открытости и национальной безопасности. И пока эти споры продолжаются, растут пробелы в законодательной практике, регулирующей вопросы ответственности в информационном пространстве.

Какие шаги необходимо предпринять, чтобы выстроить глобальную архитектуру для борьбы с киберпреступностью? Во-первых, все стороны или преобладающее большинство мирового сообщества должно договориться о едином видении будущего киберпространства. Чтобы решить этот вопрос, странам надо применить такой подход, при котором они будут договариваться о том, что для них является общими целями, без обсуждения тех вопросов, по которым они занимают противоположные позиции. Сюда могут войти такие темы, как преодоление разрыва между правом и беззаконием в киберпространстве, борьба с транснациональной организованной киберпреступностью, устранение общих для всех угроз и условий для появления таких угроз. Это тем более важно, поскольку развитие современных технологий - интегрированные умные и безопасные города, сети поколения 5G, искусственный интеллект и облачные вычисления – может как принести пользу обществу в его развитии и процветании, так и стать грозным оружием в руках киберпреступников.

Во-вторых, мир должен понять, что киберпреступность стала глобальной проблемой и

требует глобального противодействия. Больше никто не может работать в общественном и информационном вакууме, так или иначе, мы все стали частью единого подобщества. Сотрудничество необходимо осуществлять на транснациональном, национальном и корпоративном уровне. Здесь речь идет о такой проблеме, как отсутствие возможности проводить расследования в кибер-транснациональных масштабах, как это делают, например Интерпол или иностранные спецслужбы в отношении «традиционных» преступников и преступлений.

Но, если страны мира не могут договориться о допуске иностранных специалистов к своему национальному киберпространству, то они могут хотя бы поделиться на глобальном уровне своими достижениями и практикой, чтобы поднять общий уровень правоохранительных структур, особенно в тех странах, которые становятся главными жертвами и одновременно важными узлами организованной киберпреступности. В третьих, здесь, как и в более широком масштабе глобального взаимодействия, необходимо внедрение практики частно-государственного партнерства. Невозможно утверждать, что киберпреступность находится в зоне ответственности только правоохранительных органов. Каждая жертва киберпреступления – это владелец данных, будь то в государственном или частном секторе, который является частью взаимосвязанной и взаимозависимой глобальной экосистемы. Больше того, больше чем у правоохранительных органов, сегодня потенциал борьбы с организованной киберпреступностью находится в руках корпоративных структур. Именно там формируются и там же применяются навыки, возможности и данные, необходимые для совершения киберпреступлений и их расследования. Стимулирование обмена данными и совместная работа, а также определение четких ролей и руководящих указаний для использования возможностей друг друга могут помочь сформировать единый фронт борьбы с преступлениями в данной сфере.

Установление принципов частно-государственного партнерства становится все более важным на фоне роста озабоченности по поводу конфиденциальности, обмена данными и толкования законодательства, такого как GDPR. Это актуально практически для всех компаний, которые хранят и обрабатывают конфиденциальную информацию, но не чувствуют, что могут делиться ими из-за опасений по поводу конфиденциальности данных, конфиденциальности клиентов или передачи информации своим конкурентам.

Появляется необходимость разработки абсолютно нового подхода к расследованию киберпреступлений – создание такой модели защиты жертв, при которой расследование будет соблюдать право на неприкосновенность тайны частной жизни. Это потребует огромной работы между всеми сторонами виртуального взаимодействия – пользователями, поставщиками контента и ПО, CERT-службами и правоохранительными органами, государственным и частным сектором. Расширение границ такого сотрудничества может привести к сужению границ сотрудничества между киберпреступниками.

Итак, интеграция на транснациональном уровне и диалог на различном уровне – от межправительственного до частно-государственного – являются залогом устранения разрыва в киберпространстве между злоумышленниками и теми, кто будет защищать интересы их жертв. Но интеграция должна быть и между частным сектором и правоохранительными структурами. Такое взаимодействие может помочь в создании между ними платформы доверия и согласования общих ценностей. Это новая глобальная архитектура обеспечения безопасности и доверия во всем обществе.

Литература:

1. Паутина Е. Ю. Немного о правовой грамотности // Актуальные проблемы права: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2016 года). М., 2016
2. W.W.W.ZIYONET.UZ

ОДАМ САВДОСИННИГ ҲУҚУҚИЙ ОҚИБАТЛАРИ

Айжамал Тоқсанбаева

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат Университети
Юридика факультети талабаси

Аннотация: ушбу мақолада одам савдосининг глобал муаммо еканлиги ҳаётий мисоллар билан асослаб берилган. Бу аср вабоси билан курашишнинг хориж тажрибасидан ҳам намуналар келтирилган. Лекин асосий эътибор одам савдосининг ҳуқуқий аҳамияти ва жавобгарлигига қаратилган.

Калит сўзлар: одам савдоси, алдов ёли билан, замонавий қуллик, хориж тажрибаси, жиноий жавобгарлик

Конституциямизнинг 26-моддасида “Ҳеч ким қийнокқа солиниши, зўравонликка шафқатсиз ёки инсон қадр-құмматини камситувчи бошқа тарздаги тазиикқа дучор этилиши мумкин эмас”, деб белгиланган. Одам савдоси жиноий фаолиятнинг ўта хавфли ва таҳқирловчи туридир. Таҳқирланиш шунда намоён бўладики, мазкур жиноят қулликка ўхшаш шаклларда содир қилинади. Бундан ташқари, инсонни эксплуатация қилиш инсонни “товар” сифатида сотиш, инсон омилларидан фойдаланиш йўли билан даромад орттириш билан боғлиқлиги сабабли таҳқирловчи мазмун моҳият касб этади. Бугунги кунда одам савдосидан болалар жабр қўрмоқдалар. Айниқса, болаларни ўз яқинлари томонидан сотиш ҳолатлари учрамоқда. Масалан, фуқаро Ш. б ойлик боласини Г. исмли шахсга 400 АҚШ долларига сотган. Болалар савдоси деганда, яъни болани сотиш-харид қилиш ёки болага нисбатан уни бериш ва унга эгалик қилиш шаклидаги бошқа битимларни амалга оширишни тушуниш лозим. Бундан ташқари, ҳозирги кунда аёлларни жинсий эксплуатация қилиш мақсадида уларни ёллаш трансмиллий аҳамият касб этиб бормоқда ҳамда ушбу ҳолатлар қулликнинг янги шакллари деб аташ мумкин бўлган усуллардан фойдаланган ҳолда амалга оширилмоқда.

Шу ўринда таъкидлаш ўринлики, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга одам савдоси жиноятида жабрланувчи сифатида мурожаат қилувчи шахслар баъзи ҳолларда, алданмаган, ёлловчи томонидан шахснинг розилигини олиш учун алдов ишлатилмаган. Яъни ёлланувчи шахс қаерга ва қандай ишга кетаётганликларини олдиндан билган. Мисол учун, бир ҳолатда А. исмли шахсга Россия Федерациясида қурилиш ташкилотида автокран ҳайдовчиси бўлиб ишлаш таклиф қилинган. Таклиф қилинган шахс тегишли ҳужжатларни расмийлаштириб, у ерга этиб боргунига қадар автокран ҳайдовчилигига бошқа шахсни ишга қабул қилиб қўйишган ва кеч келган шахсга энди бошқа, маоши ундан камроқ иш таклиф қилинган. А. исмли шахс эса, бу таклифга рози бўлмаган ва Ўзбекистонга қайтиб келган. Юртига қайтиб келган ва борди-келди ҳаражатларга куйган А. ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мени алдашибди, дея мурожаат қилиб, унга иш таклиф қилганларни одам савдоси жиноятида айблашга уринмоқда.

Алдов ушбу жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади, чунки ёлловчи томонидан шахснинг розилигини олиш учун била туриб турли вазиятлар тўғрисида ёлғон хабар беради.

Алдов одам савдосини амалга оширувчи шахс ёки ёлловчининг битим тузиш ёки муайян фаолият тури билан шуғулланиш учун ёки одам савдосини амалга ошириш учун жабрланувчининг розилигини олишдан аввал, хабардор қилиниши шарт бўлган у ёки бу ҳолатлар тўғрисида маълумотлар бермаслигини ёки уларни яшириши ёхуд шахсга атайнин соҳта маълумотлар беришидир.

Демак, ушбу жиноят одамни сотиш, сотиб олиш, шахвоний ёки бошқа мақсадларда эксплуатация қилиш учун алдаш йўли билан одамни жалб қилиш орқали содир этилади. Бу жиноий мақсадларга мос келадиган одамларни излаб топиш, ташиш, топшириш, яшириш, қабул қилиш ва тегишли фаолият билан шуғулланишлари учун улар билан оғзаки ёки ёзма равишда шартнома тузиш тушунилади.

Одам савдоси учун жиноий жавобгарлик қандай?

Жиноят кодексининг 135-моддасида жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб, одам савдоси, яъни одамни олиш-сотиш ёхуд одамни ундан фойдаланиш мақсадида ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш —уч йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша харакатлар:

- а) ўғирлаш, зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ёхуд мажбурлашнинг бошка шаклларини қўллаш орқали;
- б) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан;
- в) ожиз аҳволдалиги айбордга аён бўлган шахсга нисбатан;
- г) айбордга моддий жиҳатдан ёки бошқа жиҳатдан қарам бўлган шахсга нисбатан;
- д) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- е) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- ж) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;
- з) жабрланувчини Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегарасидан олиб ўтган ҳолда ёки уни чет элда қонунга хилоф равишда ушлаб турган ҳолда;
- и) қалбаки ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда, худди шунингдек жабрланувчининг шахсини тасдиқловчи ҳужжатларни олиб қўйган, яширган ёхуд йўқ қилиб юборган ҳолда;
- к) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) мақсадида содир этилган бўлса, —
беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

- а) ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбордга аён бўлган шахсга нисбатан содир этилган бўлса;
- б) жабрланувчининг ўлимига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса;
- в) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса;
- г) ўюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини қўзлаб содир этилган бўлса, —
саккиз йилдан ўн икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Жиноят кодексининг 135-моддасини янги таҳрирда қабул қилиш таклифимиз бор...

Бироқ жиноят содир этишнинг айнан шу усули, яъни алдов, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 135-моддасида жиноятнинг объектив томони сифатида назарда тутилмаган. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 135-моддаси биринчи қисмида жиноятни айнан алдов йўли билан содир этганликдаги белгиси киритилиши керак, деб ҳисоблаймиз ва ушбу модданинг 1-қисмини қўйидаги таҳрирда беришни таклиф этамиз: “Одам савдоси, яъни одамни олиш-сотиш ёхуд одамни ундан фойдаланиш мақсадида **алдов йўли билан ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш –**”.

“Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги қонун ҳам бундай салбий иллатнинг олдини олишга қаратилган бўлиб, Қонунинг 4-бобида “Одам савдосидан жабрланганларни идентификация қилиш ва уларни ҳимоя қилиш юзасидан давлат органларининг ҳамкорлиги”га доир нормалар ўз ифодасини топган.

Бу борада жаҳон тажрибаси таҳлил этилганда, хорижий мамлакатларда жиноят қонунларининг қиёсий таҳлили уларда трансмиллий жиноят ҳисобланган одам савдоси учун жавобгарлик белгиланганлигининг аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Жумладан, **Италия** одам савдоси ва одамларни эксплуатация қилиш учун жалб қилинган жабрланувчиларни қабул қилувчи асосий давлатлардан бири ҳисобланади. Бу мамлакатда одам савдосининг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича қонунчилик тизими анча мукаммал бўлиб, у ҳалқаро меъёрларга асосланади. Италия БМТ ва Халқаро Мехнат ташкилотининг “Хотин-қизларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида”ги, “Қуллик тўғрисида”ги, “Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танафурушликдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисида”ги Конвенцияларни ва бошқа кўпгина ҳалқаро ҳужжатларни ратификация қилган. Одам савдоси учун жиноий жавобгарлик Италияning турли қонун ҳужжатларида назарда тутилган. Хусусан, Италия Республикаси Жазолар тўғрисидаги кодексининг 535, 536 ва 537-моддаларида шахсни чет давлатга олиб бориб, мажбурлаш, қўрқитиш ёки алдаш йўли билан уни фохишабозлик билан шуғуланишга мажбурлаганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Қонунда “одам савдосига хос бўлган умумий жиҳат шунда кўринадики, бунда жабрланувчи ўз хоҳишига кўра, кўчиб юришда эркин бўла олмайди ва шу тариқа у одатда қуллик шароитига тушиб қолади”, деб белгиланади. Қонуннинг 5-моддасида Италия давлати зиммасига одам ёллаш ва одам савдоси жабрланувчиларига ёрдам кўрсатиш мажбурият юкланди. “Мухожир аёллар савдоси аёлни оғир меҳнат ва қуллик шароитларида бўлишга мажбур қилади ва “маърифатли мамлакат”нинг бирламчи мажбурияти — бундай аёлга ҳимояни таъминлаш ва унинг инсоний шаънини тиклашдан иборатдир”. Қонуннинг мақсади сифатида ҳаракатларни мувофиқлаштириш ва тезкор чора-тадбирларни қўллаш бўйича давлат марказини ташкил этиш кўрсатилган мажбуриятларни бажариш унинг вазифаларига киради.

АҚШда 1910 йилда ёдам савдосида айбланаётган шахсларни жиноий таъқиб қилиш учун ҳозиргача қўлланиб келинаётган қонун қабул қилинган эди. Мазкур норматив ҳужжат Mann Act (White Slave Act) — Оқ қуллик тўғрисидаги қонун номи билан машхур. Қонун АҚШ Қонунлар тўпламининг 117-бобига 18-бўлим сифатида киритилган. Оқ қуллик тўғрисидаги Қонун фоҳишибозликка ёки шахвоний тусдаги бошқа ҳуқуқбузарликларни содир этишига жалб қилиш мақсадида бошқа шахсни давлат ёки штат чегарасидан онгли тарзда олиб ўтган ҳар қандай шахсга нисбатан амал қиласди. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳозир АҚШда айнан одамлар савдоси жиноятига жалб этилганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи кенг қамровли қонун мавжуд эмас. Кўшма Штатларда мавжуд қонунлар АҚШга кириб келаётган ва АҚШдан чиқиб кетаётган одам савдосининг оқимини тўхтатиб қолишга, шунингдек, Кўшма Штатларда одам савдоси жабрланувчиларини ҳимоя қилишга қодир эмас. Ҳозирги вақтда одамлар савдоси билан шуғулланувчи шахслар бундай савдо тизимининг алоҳида жиҳатларига оид қонунларни, масалан, тутқунликка солиш, қуллар савдоси, пеонаж, зўрлаш ёки ноқонуний шахвоний соҳадаги иш ёхуд иммиграция қонунларини бузганлик учунгина таъқиб қилинадилар. Қонунда одам савдоси билан боғлиқ жиноятларнинг хос томонлари, бундай савдо тизимининг алоҳида жиҳатлари учун жазо белгиловчи чораларда ўз ифодасини топмаганлиги, ўз навбатида, одам савдоси жиноятига айбордлиги исботланиб, судланган шахсларга белгиланадиган жавобгарликнинг заифлашувига олиб келади. Шу билан бирга “одам савдоси жабрланувчиларига соғлиқни сақлаш соҳасида кўмак бериш, уларни тураржой билан таъминлаш, уларга таълим ва юридик ёрдам бериш билан шуғулланувчи зарур хизматлар мавжуд эмас, бу эса жамиятда одамлар савдоси жабрланувчиларининг таназзулига олиб келиши мумкин,” деган фикрдаги тадқиқотчилар нуқтаи-назарларига эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз. Шу сабабли Кўшма Штатлар ҳукумати ҳозирги кунда, айниқса, ушбу муаммога нисбатан катта эътибор қаратмоқда.

Юқорида келтирилган одамлар савдоси ва одам ёллашга қарши кураш бўйича қонунда ўрнатилган чораларнинг мавжуд бўлишига қарамай, Россия Федерациясининг Жиноят кодексининг 152-моддаси айнан вояга етмаганлар савдоси деб номланган бўлиб, вояга етмаганларни сотиш, сотиб олиш ва уларга эгалик қилишнинг бошқа ҳолатларини назарда тутади. Аммо ушбу моддаларнинг бирортасида ҳам айнан болаларни эксплуатация қилиш жиноятлари назарда тутилмаган.

Хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги таҳлили шуни кўрсатадики, бир қатор давлатларнинг Жиноят кодексида одам савдоси учун жавобгарликни назарда тутувчи норма билан бирга, болалар савдоси учун жавобгарликни белгиловчи нормалар ҳам мавжуд бўлиб, алоҳида моддада келтирилган. Мисол учун, Азарбайжон Республикаси Жиноят кодексининг 173-моддасида (“Вояга етмаганлар савдоси”), Грузия Жиноят кодексининг 172-моддасида (“Вояга етмаганлар савдоси”), Испания Жиноят кодексининг 222-моддасида, Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексининг 133-моддасида (“Вояга етмаганлар савдоси”), Молдовия Республикаси Жиноят кодексининг 206-моддасида (“Болалар савдоси”), Германия Федератив Республикаси Жиноят кодексининг 18-бўлими, 236-моддасида (“Болалар савдоси”), Эстония Республикаси Жиноят кодексининг 123¹-моддасида (Болани олиш-сотиш) болалар савдоси учун жавобгарлик белгиланган. Ривожланган хорижий мамлакатлар қонунчилигига илгор амалиётларни мамлакатимиз қонунчилигига татбиқ этиш зарурияти ҳам болалар савдоси учун жавобгарликни белгиловчи нормаларни мустақил норма сифатида алоҳида моддада шакллантирилишини тақозо этади.

Хулоса қиладиган бўлсак, одам савдосини фош этишига фаол ёрдам берган шахсларнинг жавобгарлигига доир нормаларни халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар талабига янада мувофиқлаштириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Рустамбоев.М.Х. Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм. Олий ўкув юртлари учун дарслик.- Т., “Ўқитувчи” 2000.- 560б
2. Рустамбоев.М.Х. Одам савдоси. – Т: ТДИИ нашриёти.
3. Фозилов. И.Й. Одам савдоси-глобал муаммо, унга қарши курашишда халқаро ҳамкорлик ва бирдамлик даркор// Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ахборотномаси,2009.
4. Ж.Базарбаев ва муаллифлар жамоаси. Одам савдоси- қуллик кишани. Тошкент, 2013.
5. Рустамбоев. М.Х. Жиноят ҳуқуқи. Дарслик. – Т., Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. “ Адолат”, 2007.- 656б.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 31-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(1-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.08.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000